

מצטיירת כאדם רעב ופעלתן מבחינה אינטלקטואלית ומקצועית. לאה גולדברג | צילום: באדיבות 'מכון גנזים'

{ יוני ליבנה }

"היכן הם המיטו את האסון הזה"

אוסף הרשימות של לאה גולדברג בין השנים 1942-1946 מאפשר לנו להתרשם מנקודות התורפה של התרבות העברית בימינו, כפי שהמשוררת הגדולה ניסחה כבר בשנות ה-40: סאטירה פחדנית וחטרת אמירה, ביקורת ספרות חסרת זיכרון שעוסקת בשניים-שלושה שמות חוזרים, שוק ספרותי שבו הכותבים מרובים על הקוראים – והכותבים מסרבים בתוקף לקרוא את זולתם

הכול נעשה אצלנו על פי שגרה, יש שניים-שלושה שמות הנזכרים וחוזרים ברשימות הביקורת, וכל השאר אינם ראויים אפילו להזכרת שם, מאחר שגם המבקרים עצמם, לעיתים, אינם יודעים על קיומם, או עוברים עליהם בשתיקה מתוך פחד מפני מקוריות מסוימת החורגת מן ה'קו' של טעם הקהל, שאין לו שום טעם, מאחר שאיננו יודע את אשר היה."

הנה לאה גולדברג – תחת שם העט עדה גרנט – נזפת לא רק בביקורת הספרות העברית של שנת 1944, אלא ממשיכה ומיישירה מבט נוקב אלינו, אל הקהילה הספרותית העכש-ווית, ומוזהאת את העצלות, הפחדנות והערצת המוכר שמאפיינים אותנו, מבקרות ומבקרים, קוראות וקוראים בשנת 2022. "ביי קשתי בימים אלה להשיג את ספר שיריו של דוד פוגל 'מול השער האפל'", היא מספרת באותה רשימה תחת הכותרת 'בזבזנות של קבצנים', 'ורק באורה מקרה נודע לי כי מתגללים איזה טפסים ברי דדים בירכתי אחד מבתי המסחר. שאלרונא צעירים אוהבי שירה בארץ, כמה מהם שמעו את שמו של המשורר הזה? מי מהם שמעו כי בשירתנו... אי-אז קובץ שיריו? מי מהם שמעו כי בשירתנו... נמצא ספר שיש בכוחו לדבר אל הלב, לא פחות מאשר כל אותם הקוצים והספיחים המופיעים יומיום ושבוץ-שבוע וחודש-חודש על רפי העי-תונות וכתבי העת, ואשר, לפי דין וחשבון של

המור"לים, ושל מוכרי הספרים, 'בימינו יש תפוצה לספריהם?' יש כמה וכמה מסלולים שאפשר להתהלך בהם באנתולוגיה הזאת של רשימות ומסות עיתונאיות שגולדברג פירסמה בכמות שונות בין השנים 1942-1946. אחד מהם – והמתבקש ביותר מבחינתי – הוא מדריך מתמשך, ולא פעם רענן, חי ונוקב: כיצד לקרוא ספרים מתוך מיומנות, מקצועיות ואהבה לתחום. כיצד לקרוא, כיצד לדון בטעם ספרותי, כיצד לבקר. מסלול דומה יקרוץ בוודאי לקוראים המתבקשים של הספר, אוהבי וחוקריה של גולדברג, שיוכלו לקרוא אותו באופן ביוגרפי וארס-פואטי, ולהצדיק את הכותרת שניתנה לו: 'יומן ספרותי'.

גולדברג – על פי הרשימות שבחרו עורכי הספר, המוטל בריסוף וגדעון טיקוצקי – כבר אינה בדיוק האישה הצעירה, המהגרת, הסטודנטית לשעבר, המשוררת בתחילת חייה המ-קצועיים והחברתיים, ברוח הכרך הראשון והקודם במפעל הזה שראה אור ב-2014. הכרך הנוכחי מציג את גולדברג בתחילת ובאמצע שנות ה-30 לחייה. ברשימות ובמסות – ודאי באלו שחותמות את הקובץ – ניכר היטב ביטחונה העצמי של מי

בקהל בערב ספרותי, "חלקם מעדות המזרח, וחלקם פועלים עייפים מיום עבודתם, והיה גם קהל אחר – אנשים שבעי תרבות ועייפי ספרות". אם הציבור שמתוכו ואליה נכתבות הרשימות הללו מקבל אופי שקוף – הישות, הציבור המדומיין, שכנגדם גולדברג מתייצבת ברשימות, ברורים ומוצהרים. מלחמת העולם השנייה היא מסגרת ההתייחסות המובהקת או המובלעת של רוב הרשימות. הפשיוס – ולא רק בגרסתו הנא-צית, האירופית, המרוחקת – הוא התופעה ההיסטורית והת-רבותית שמולה מתייצבת גולדברג, תחת הכובעים השונים, שמות העט, שהיא חובשת ברשימות.

מצד אחר, מתבקש לקרוא את הקובץ הזה כמפגש עם צד קליל (יחסית), בלתי אמצעי ושנון, באישיותה של גולדברג; שאמנם מתגלה גם באגפים אחרים בכתיבתה. מצד שני, הרי-שימות הללו סובבות סביב פולמוס כפול ורציני מאוד, מעין סגירת חשבונות שגולדברג מנהלת עם ההומניזם האירופי; עם ערכי היופי, האמת והמוסר שבשמש ולאורם היא מדברת. זהו, במילים אחרות, פולמוס שהיא מנהלת גם, ואולי בעיקר, עם עצמה.

"מה היה מושג ה'תרבות' שלו?" היא כותבת ומתארת במבט לאחור את אחד ממוריה, כסטודנטית בגרמניה, בשנת עליית הנאצים לשלטון. "בלי ספק: גתה ושילר... בטוהובן, ברהמס – אבל גם וגנר; קאנט, הגל – אבל גם ניטשה; כולם יחדיו נצטר-פו למושג, היו להרגשת עולם, למערכת של נימוסים וגיגונים, אשר סיכומם הכללי מכונה 'תרבות'". גולדברג, כפי שהיא מצ-טיירת כאן, נוטה לגייס לעזרה דמויות ואנשים שהכירה, שהיא מכירה; לצטט ולדובב אותם ולבקר בעקיפין את עצמה. וליתר דיוק, את העמדה הליברלית, ההומניסטית, שמוסגלת להכיר באלימות ובדיכוי שמגולמים ברעיון של 'תרבות' ו'לאומיות', אך רק כשחוד הגרון מופנה לעברה. "מניין היה לו", היא שואלת במבט לאחור, וכמו מתארת את השקפת עולמה: "מניין היה לו לדעת כי 'התרבות' הזאת עומדת לפניו כאילן שגדעוהו למח-צה, וכי מאותם האלונים" שמהם עשויים מדפי ספרייתו, אפשר לעשות "גם הדום לרגליהם של הברברים? מה קצר הזיכרון ההיסטורי של האנושות?"

לא רק הזיכרון ההיסטורי קצר. הראייה עצמה חדה ומעורפלת. גולדברג – וזהו אולי הצד המרתק בקובץ הזה – מתגלה גם כמבקרת נוקבת של העו-לם התרבותי שבתוכו היא פועלת, ובעקיפין גם של

שמרשה לעצמה לדבר כאשת רוח, כמומחית ספרותית, כמב-קרת תרבות במלוא מובן המילה. לנוף, לעקוץ, ללטף. לרבר בשם הטעם הטוב, ובשמו של הטוב והראוי, גם במובן המוסרי. מצד שני, ספריה החשובים והגדולים של גולדברג עדיין לא התפרסמו באותן שנים (אף כי אפשר למצוא ברשימות מעין גרסאות מקדימות, פרוזאיות, לשורות ידועות שיבשילו בה-משך בשירתה). בדומה, גם הקריירה האקדמית של גולדברג כחוקרת ספרות ירושלמית עדיין לא ניבטת באופק.

גולדברג, על פי הרשימות בספר, מצטיירת כאדם רעב ופ-עלתן מבחינה אינטלקטואלית ומקצועית. היא קוראת מגזינים פופולריים ומפלגתיים, מארצות-הברית, מברי-טניה ומברית-המועצות. היא בקיאה בפולמוסים ספרותיים עכשוויים שמתנהלים בעולם הגדול. באותה תנופה כמעט, היא מתארת את עצמה נודדת ב"אבטובוסים" או בטרמפים ברחבי פל-שתינה המנדטורית; בין קיבוצים, מושבים וע-רים. מאזינה לשיחות, מדווחת לעיתים מהשטח, לעיתים מזיכרונותיה או מרמינה, משחזרת שיחות יומיומיות עם קרובים ורחוקים.

גולדברג, כך אפשר להבין, מרוויחה (בין היתר) את לחמה כעיתונאית-ספרותית, בתקופת

פריחה בעיתונות העברית, ציונית-סוציאליסטית, בארץ ישראל (רוב הרשימות לקוחות מעיתוני 'דבר' ו'על המשמר'). אמנם אי-אפשר לדבר בהכללה על ז'אנר אחד או מרכזי של כתיבה, ביחס לקובץ שנע בין הרהורים ספרותיים-פילוסופיים, פובליציסטי-קה על ענייני השעה, כתיבה ממוארית ואוטוביוגרפית, ביקורת תיאטרון. ואף על פי כן, גולדברג מתפקדת ומצטיירת ברשימות האלה כמתווכת בין "כאן" ו"שם"; בין "אירופה", כמושג, כמ-קום וכדימוי, לבין ציבור קוראים ארץ-ישראלי, ליברלי, ציוני. "אטלנטיס, אטלנטיס", היא מצטטת שיחה עם חברה על הספרות הגרמנית, "עולם ששקע במים אדירים ולעולם לא ישוב לחיות". "הנוער שלנו", לעומת זאת, מטבע לשון חוזר במסות, הוא דימוי של ציפייה וחרדה לקראת הבאות; הצידוק לעצם הדיון בספרות, באמנות ובלשון.

אל מי גולדברג פונה ברשימות הללו? "אנשים פשוטים מאוד ישבו באולם", היא מדווחת ומתבוננת

שיר לשבת

רפי וייכרט

עונות: אלגיה

פעל פרחם גם הם חכרו אל המתים.
עברו מן העולם, כמו שאומרים,
הותירו מאחור את המיטב.
למשל, ישאל בריכוכב
שספרו דם וחלב
שופע מראות מרהיבים.
בקבצים האחרונים נסק לפוכבים
ורק פשלוז הגוף המעיד את ריצתו.

או יותם ראובני, הלום הגייה,
שהגיה לגן העצמאות מדירתו
בירמיהו לתור אחר האשר
ובאחריתו שב לאשדוד,
משאיר ליריקת געגועים
לאמו ולנערים יפים.
סימפונית פרוזה כפירה.

ומוטי גלדמן, שלא יכתב כבר
על כפר מילנו שאהב
או על מסעותיו בים התיכון.
הוגה שההגה נתלש מידי
כשעלה על שרטון המות
בממלכה שעל גדת הירקון.

מי שפגנו את מיתרי גופם
לנגינת שירים אך בגבר המחלות
הקדימו לעזב
ותלאביב וגבעות חסרות אותם,
אך לעתים עונות להם באר של הם
בלילות אביב נודפי פריחה
ובערבי קיץ שפגה הנעורים
בועטים מעליהם את השמכה
והוגגים את עירם מתחת עננים.

רבקה איילון

שיר קץ האהבה

אנחנו מדברות
על קץ האהבה האפשרי
אנחנו מדברות.
אלו הצלילים שמתפוקקים,
צללים גחם מחרפים.
לא עשיתי כלום רע,
ואני מרפה, וגם צועקת לעזרה.
וסינדי מעבירה יד על גבי:
אל תבדלי, יש לך פוגונביליות
מלה יפה, תגירי עוד פעם,
שכחת מה זה סגוליות דקה,
את צריכה לשתל עין בין הפרחים,
שתפקח פסגוליות.
שום דבר לא עומד במקום,
כל דבר קם
מהעלים הקטופים, החפים.
כל דבר קורים לו דברים.

הוודאות והחרדה שמאפיינים את תקופתנו ומקומנו מבחינה פוליטית ותרבותית, לאופן שבו גולדברג מוצאת דרך לבטא ספקנות וחשש עמוק, אך גם ביטחון עצמי ומעין אופטימיות ריאליסטית בנוגע לעתידם של מושגים כגון "שירה", "יופי" ו"אמת" כקודים תרבותיים שני לחמים על מקומם בעולם שמקדש טכנולוגיה, ידע מדעי, כוח ויעילות. היא מאפשרת לנו להיווכח כיצד עיוורון ופיקחון עיניים הולכים יד ביד: "האין זה עיוורון נפשי המניח לנו למצוא את הדרך הקצרה ביותר אל החום והנוחיות של הבית שלנו בתוך החשיכה", שואלת גולדברג ועונה, "אנו נמלטים אל העיוורון הזה, אנו ניצור לים תודות לו, אנו הולכים בדרךנו".

יומן ספרותי, מבחר רשימות
עיתונות (1942-1946) // לאה גולדברג
הקיבוץ המאוחד | 542 עמ'

למצוא בספר לימוד ממוצע. האירור היחיד שמאזכר כמה נושאים מתוך כתביו של הרצל הוא צדרי וקטן יחסית, ומציג את החווה כותב כשדפים עם נקודות מתוך משנתו, בכתב קטנטן וכמעט בלתי קריא, מתעופפים באוויר. צ'רקה נמנע מלפתח את הנקודות הללו או להביע עמדה לגביהן, ושאר העמוד מוקדש לפנטזיה מיומנו של הרצל בדבר הכתרת מנהיג היהודים. אפילו למשמעותו של דגל שבעת כוכבי הזהב שמופיע בפנטזיה הוא איננו מתייחס, רק מציין בהערות שוליים קטנטנה כי הרצל הציע אותו כדגל למדינת היהודים.

בספרי הקומיקס הקודמים של צ'רקה, דמויות כמו בבא וזוטא סיפקו סיפורי מסגרת ואתנה

איור מתוך הספר

תאות של הומור ואנושיות שעוררו בקורא רצון להעמיק בכתבים הנידונים בהם. בספר הנוכחי אין דמויות או סיפורים כאלה שיצילו את המצב – ככל שהספר מתקדם, צ'רקה מאבד אחיזה אפילו בנרטיב הבסיסי שהציג מלכתחילה וגולש לכרונולוגיה של חיי הרצל ופועלו, כשהוא מציף את הקורא בכמויות הולכות וגדלות של תאריי כים, אישים ומקומות שמכבידים על הפורמט הקומיקסי וגורמים לספר להיראות יותר כספר לימוד מאויר, ופחות כסיפור ובו דמויות עגולות ועלילה שלמה, עניין והנאה.

לאנשים טובים ומוסריים יותר. "היכן האמנים, היכן הסופרים?" כותבת גולדברג בלעג, "הם האשמים, הם המיטו את האסון הזה". באותה תנופה היא מסתייגת מהאמונה "המופרזת עד מאוד" שהאמנות היא מקור להצלה, לעולם חדש ומתוקן. ברשימה אחרת, קריאת חובה גם למבקרי ספרות היום, היא לועגת לנטייה הבייקורתית לחפש בספרים את מה שאין בהם ומה שאינם אומרים. מה גולדברג אומרת ומביעה, אם כן, לאורך הספר הזה? היא מאפשרת לנו לעקוב ולהתרשם מנקודות התורפה של התרבות העברית, הארץ-ישראלית, כפי שגולדברג מזהה ומנסחת אותן כבר בשנות ה-40: סאטירה פחדנית וחסרת אמירה, ביקורת ספרות חסרת זיכרון שעוסקת בשניים-שלושה שמות חוזרים, שוק ספרותי שבו הכותבים מרובים על הקוראים – והכותבים מסרבים בתוקף לקרוא את זולתם. ובעיקר, היא מאפשרת לנו להשוות בין חוסר

עצמה, כחניכה של מחשבה הומניסטית וליברלית. אך גם כמי שהראייה שלה נחטמת ומתערפת לת כליל, בכל הנוגע למרחב המידי, הגיאוגרפי, הפוליטי שבתוכו היא כותבת, חושבת וקוראת. הקובץ הזה יכול להיקרא כמעין מבוא קליל לשיח רציני מאוד על ספרות, אמנות וביקורת דרך עיניה של אשת רוח צעירה ומעורבנת בשנות ה-40, שכותבת בעברית, ועיניה נשואות למתרחש ברורסיה, בגרמניה, באיטליה, לעבר התרבות האנגלית והאמריקאית. לעומת זאת, כמסמך שנכתב בפלשתנה, אפשר ללמוד ממנו רק בהיסח הדעת, באופן נקודתי, שבאותו מרחב שבו גולדברג פונה לקוראיה חיים ונושמים גם ערבים.

אחת הנקודות היפות בקובץ הזה, שהולכת ומתחדדת ברשימות האחרונות, בשלהי שנת '46, היא הטענה שאמנות וספרות אינן ערובה

סמל פלקטי

על אף הצבעוניות הרבה, הרצל של שי צ'רקה אפרורי ומשעמם למדי

ציפורים בראש של הרצל // שי צ'רקה
מודן | 76 עמ'

באחרית דבר לספרו 'ציפורים בראש של הרצל' מספר הקומיקסאי והקריקטוריסט שי צ'רקה כי מה שהצית בו רצון לאייר את סיפור חייו של חוזה המדינה היו דברים שכתב ביומנו ב-1895: "ארץ הבחירה... שם יורשה לנו סופסוף להצמיח אפים עקומים, זקנים שחורים ואדומים ור-גליים עקומות, מבלי שיבוזו לנו על כך". למרבה הצער, ולמרות שצ'רקה מזהיר כי "קווים רבים בדמותו של הרצל ובחזונו קושרים אותי אליו", הוא אינו מעמיק הרבה מעבר לאותו פן ויוואלי שמשך אותו מלכתחילה, ועל אף הצבעוניות הרבה של הספר הסיפור אפרורי ומשעמם למדי.

הרצל של צ'רקה מוצג כמושיע המקביל למשה רבנו: באיור לידתו הוריו משכיבים אותו בתיבה ישנה, שציור של משה בתיבה תלוי מעליה. בהמשך הרצל הילד חולם שהוא פוגש במשיח ובמשה ונבחר להושיע את עם ישראל – נרטיב שהופיע כבר בשנות ה-50 במקראות לבתי הספר הממלכתיים, במטרה ליצור קשר ישיר בין ימי התנ"ך לתקומה הצינונית. צ'רקה מותיר את הנרטיב הזה ללא פרי שנות חדשה ומעניינת; ההקבלה למשה רבנו שבה וחוזרת באיורים, אך לא יוצרת העמקה בדמותו של הרצל. הוא לא תוהה, למשל, על המחשבות ועל התחושות של ילד התופס עצמו כמושיע והשפעת המשיחה על עיצוב נפשו והדינמיקה עם סביבתו. ככלל, צ'רקה ממעט לגעת במתחולל בנפשו של הרצל. הוא מספר על מצבו הבריאותי ואולי אפשר היה לראות באחד שיקוף של האחר, אלמלא האופן הדיווחי והיבש שבו הדברים מנוסחים ומאוירים.

פן אנושי-רגשי נוסף מוחמץ כיוון שצ'רקה ממעט להתייחס לקשריו של הרצל עם דמויות אחרות מעבר לקונטקסט הצינוני, ובפרט קשריו הטעונים והטרגיים עם אשתו וילדיו. הללו המופיעים בשתי כפולות בלבד ואיוריהם המעטים מלווים במידע קצר ויבש: "נולדו לזוג שלושה ילדים... נישואיהם לא היו מאושרים והרצל יצא שוב למסעותיו". בכך מפספס צ'רקה שלל הזדמנויות להציג את הרצל כדמות שלמה ומורכבת שהקורא יכול להזדהות עימה או להסתקרן לגביה, ומותיר אותו כסמל פלקטי.

